

Şiir Moderne Ya Kırmancî (Zazakî) De Wuslat û Fîraq

Pınar Yıldız¹

Modern Kirmancca (Zazaca) Şiirinde Vuslat ve Fırak

Öz

Bu çalışmamızda Doğu şiirine damgasını vurmuş olan “vuslat ve firak” mefhumunun modern Zaza şiiri üzerindeki etkisini göstermeye çalışacağız. Modern Zaza şiirinde toplumsal ve ahlaki meseleler ve aşk kullanılan başat temalardandır. Özellikle aşk teması modern Zaza şiirinde en fazla kullanılan temadır. Bu tema ile bağlantılı olarak da “vuslat ve firak” mefhumu da şairlerin şiir tarzlarına göre farklı şekillerde modern Zaza şiirine yansımıştır. Birçok Zaza şairin şiirlerinde ayrılık acısını, bu acının dert, keder ve elemi ile şairin isyanını ve vuslatın imkânsızlığını görürüz. Modern Zaza şiirinde vuslat ve firak kavramı genellikle dünyevi/fani aşk için kullanılmıştır ve bu şiirlerde genellikle ilahi aşk kastedilmez. Fakat yazarların üslup, tarz ve bakış açılarına göre vuslat ve firak mefhumu, modern Zaza şiirinde de farklı şekillere bürünerek şiirlerde görülebilir. Bu çalışmada şairlerin vuslat ve firak mefhumuna yaklaşımlarına göre, çalışmayı dört başlık altında sınıflandırdık: Toplumsal bir tema olarak vuslat ve firak, tasavvufi bir tema olarak vuslat ve firak, fani aşk teması çerçevesinde vuslat ile firak ve kadın şairlerin vuslat ve firaka bakış açıları.

Anahtar kelimeler: şiir, modern zaza şiiri, aşk, vuslat, firak.

162

Reunion and Separation in Modern Zaza Poetry

Abstract

In this study, we will try to show the effect of the concept of “reunion and separation”, which has left its mark on Eastern poetry, on modern Zaza poetry. In modern Zaza poetry, social and moral issues and love are the dominant themes used. In particular, the theme of love is the most used theme in modern Zaza poetry. In connection with this theme, the concept of “reunion and separation” has also been reflected in modern Zaza poetry in different ways according to the poets’ poetic styles. In the

¹ Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, pinaryildiz@artuklu.edu.tr, 0000-0002-8175-0879.

poems of many Zaza poets, we see the pain of separation, the trouble, grief and sorrow of this pain, the poet's rebellion and the impossibility of reunion. In modern Zaza poetry, the concepts of reunion and separation are generally used for worldly/mortal love, and divine love is generally not meant in these poems. However, according to the style, style and perspective of the writers, the concepts of reunion and separation can be seen in different forms in modern Zaza poetry. In this study, we classified the study under four headings according to the poets' approaches to the concepts of union and separation: union and separation as a social theme, union and separation as a mystical theme, union and separation within the framework of the theme of mortal love, and the perspectives of women poets on union and separation.

Keywords: poetry, modern Zaza poetry, love, reunion, separation.

Kilmvate

Na xebate de ma do hewl bidê ke mefhûmê “wuslat û fîraq”î yo ke morê xo dayo şîra rojawanî ro, şîra moderne ya kirmanckî (zazakî) ser o senîn hewa tesîr kerdo, ey ser o vinderê. Şîra zazakî de temayê ke zaf zêde ameyê şuxulnayene meseleyê komelkîyî, exlaqîyî û eşq o. Bîlhesa temaya eşqî şîra moderne ya zazakî de zaf zêde ameya şuxulnayene. Nê ra zî girêdaye mefhûmê “wuslat û fîraq”î zî nê şîran de, goreyê terz û uslûbê nuştoxan ameyo şuxulnayene. Şîrê zafê şairanê kirmancan de ma derd, keder û îsyane cîyabîyayîşî vînenê ke şairî bi bêîmkaniya xoresnayîşê waştîye nalenê. Şîra moderne ya zazakî de zafane wuslat û fîraq seba eşqê fanîyî ameyo qestkerdene yanî nê şîran de qestêko tesewufî çin o. La reyna zî goreyê terzê nuştoxan mefhûmê wuslat û fîraqî eşkêno bibedilîyo. Na xebate de ma goreyê ewnîyayîşê şairan yê mefhûmê wuslat û fîraqî , xebate çar binbeşan ser o awan kerd: Sey temayêka komelkî wuslat û fîraq, sey temayêka tesewufî wuslat û fîraq, sey eşqê fanîyî wuslat û fîraq û şîranê şairanê cinîyan de wuslat û fîraq.

Kilitçekuyî: şîre, şîra modern ya zazakî, eşq, wuslat, fîraq.

Extended Abstract

In this study, we tried to show the effect of the concept of “reunion and separation” on modern Zaza poetry. Social and moral issues and love are the dominant themes used in modern Zaza poetry. Especially the theme of love is the most used theme in modern Zaza poetry. In connection with this theme, the notion of “reunion and separation” is reflected in modern Zaza poetry in different ways depending on the poets' poetry styles. In the poems of many Zaza poets, we see the pain of separation, the trouble, grief and pain of this pain, the poet's rebellion and the impossibility of reunion. In modern Zaza poetry, the concepts of union and separation are used for worldly/mortal love, and divine love is not usually meant in these poems. However, depending on the style and style of the writers, the concept of reunion and separation can be seen in different forms in modern Zaza poetry.

In modern Zaza poetry, the concept of “reunion and separation” usually manifests itself as the pain of separation, waiting, and longing. Beloved's

departure is like hell. In these poems, there is usually a temporary reunion, but after this temporary reunion, a helpless separation begins again, for which the only cure is the lover. In other words, in modern Zaza poetry, in the concept of “reunion and separation”, there is a cycle of separation-reunion and separation again. Poets await the day of reunion with a shred of hope. In fact, some poets get so used to this long and helpless separation that it becomes a part of their identity and soul. The poems that emerge are generally born from the ashes of this pain. Since what is generally meant by the concept of love in modern poetry is mortal love, the concepts of “reunion and separation” are also used in this sense. In these poems, very few lovers achieve reunion. In Zaza poetry, an enthusiastic and erotic language and style is generally used to express these rare moments of reunion. In the poems, these rare moments, that is, reuniting with the beloved, are depicted with an emotionally charged atmosphere. In poems, moments of reunion are as if they were regular moments, and poets want to describe these moments in a language and style befitting these regular moments. Women poets talk about these moments of reunion very bravely, and in the description of these moments of reunion, the verses of the poets become green again, like nature. Again, in Deniz Gunduz’s poems, love and the reunion of lovers means creating a new and hopeful world. That’s why, when the hands of lovers meet, an exuberant and deep blue world is created. Sometimes, as seen in the poems of M.Malmîsanij and Roşan Lezgîn, due to some social values that see love and reunion as shame and taboo, moments of reunion either remain incomplete or these rare moments can only be experienced in secret.

In modern Zaza poetry, only WK Merdimîn writes his poems in a classical style and tone, and in his poems, love is generally divine love. Therefore, the beauty that the poet waits to see is the representation of God’s beauty. In this mortal world, the poet has no hope of reunion anyway. Therefore, reunion remains with the afterlife, the other world. However, the poet still does not regret walking on this path and for this cause, he suffers all the difficulties and hardships with desire and desire.

In the poems of poets such as Mehmet Mehdî Ozsoy and Mihanî Licokic, love is generally the love felt for the homeland, and therefore the metaphors of ‘rose and roseland’ are used instead of the word homeland, which is what is meant by reunion. Again, in the poems of Alevi poets, the lover is often called “my gentle lover” and “my balm/cure” and this lover is the cure for all troubles. And only if Xizir (Hizir) comes to manliness and softens the beloved’s heart, the beloved can soften, be merciful and cure all the troubles and end this cruel separation.

Destpêk

Metnê edebî yê kirmanckî peynîya seserra newêsine ra bi mewludanê klasîkan dest pêkerdo ke ê yew tewirê şîre yê. Yanî şîra kirmanckî zî esasê xo de peynîya seserra newêsine de dest pêkerdo (Çiçek, 2017). Nuştoxanê sey Ehmedê Xasî (1899), Usman Efendîyo Babij (1903), Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî (1947-48), Mela Mehemed Elî Hûnîyî (1971) tarîxanê cîya-cîyayan de mewludê xo nuştê (Kirkan, 2018). Seke aseno peynîya seserra newêsine ra nat bi şêkilêkê sistematîkî nêbo zî bi kirmanckî şîrî yenê nuştene. Zafê cigêrayoxî edebîyatê modern yê kirmanckî bi Kovara Tîrêj danê dest pêkerdene ke ma na kovare de zafê tewiranê edebîyatîyî sey şîre û hikaye vînenê. La esasê xo de şîrê ey zaf erey çap bibê zî Mehmed Mehdî Ozsoyî Tîrêjî ra ver texmînî serra 1976î de şîrê xo nuştê. Kovara Tîrêj de zafê şîrê telîf yê Malmîsanîjî yê ke badê cû înan kitabê eyê şîran Heraklîtosî de ca girewt û tayê şîrê ke hetê ey ra ameyê açarnayene est ê. Badê kovara Tîrêj zî zafê kovaran de şaîranê zazayan şîrê xo bi zazakî neşr kerdê. Yanî badê kovara Tîrêjî heta serranê newayan ma tayê kovaranê sey Hêvî, Armanc û Çira de, badê cû zî Kovara Vate û Şewçîla de şîranê kirmanckî vînenê. Destpêk ra kovaran de zaf şîrê zazakî çap bîyê. Bîlhessa peynîya serranê newayan de û destpêkê serranê di hezaran de êdî bi zazakî kitabê şîran zêdîyayê. Zafê nuştoxanê ke kovaran de dest bi nuştişê şîran kerdo, badê cû zî şaîrtîya xo dewam kerda û çend kitabî çap kerdê la ê tayê şaîran tenya yew kitabê înan yê şîran çap bîyo.

Şîra moderne ya zazakî de hetê şekilî ra zafane terzo serbest ameyo şuxulnayene. Nê şîran de, bîlhessa serranê newayan de cuya rojane, meseleyê komelkî û siyasî, dej û derdê şarê kurdî, îdealîzekerdişê cuya dewan û folklor, ê temayê ke zaf zêde ameyê şuxulnayene, ê yê. İbrahîm Dağilma babete (mewzu) û temayê ke şîra zazakî de ameyê şuxulnayene wina îzeh keno ke goreyê ey, mewzuyê sey wezîyetê dînî û mîlîyî, hesreta welaît, û sewbîna hesretî, cuya şexsan, şarî ser o tesîrê nê çîyan; û temayê sey derd û şayî, dej û rehetî, serewedartiş û zerrîweşî, urf û edetî û modernîzm, temayê şexsî û cematkî, dînî, îdeolîjî û xoserî, ê tema û babetanê serekeyan ra yê (Dağilma, 2022: 79). Reyna seba şîra zazakî Hasîp Bîngol tesnîfkerdişêko sey şîra komelkî, şîra xeyalkî, şîra folklorîk, şîra mîstîk-metafîzîk keno (Bingöl, 2019). Nê temayan ra şîra zazakî de temayê ke zaf zêde ameyê şuxulnayene meseleyê komelkî û ferdî yê. Miyanê temayanê ferdîyan de eşq cayêko zaf muhîmî gêno. Seke Shahab Valî zî bala ma anceno ser temaya eşqî şîra kurdî de temayêka bîngeyên a: “Yanî bi şêkilêko pêroyî eşkêno bêro vatene ke, tarîxê edebîyatê kurdî de, tema û mefhûmanê tewr vilabîyayeyan û bîngeyênan ra yew mefhûmê eşq û evîndarîye yo” (Valî, 2023: 130). Temaya eşqî, şîra zazakî de zî yew temaya ke zaf zêde ameya şuxulnayene, înan ra yew a. Nê ra zî girêdaye mefhûmê “wuslat û fîraq”î zî nê şîran de goreyê terzê nuştoxan ameyo şuxulnayene. Çike edebîyatê rojhelatî de, manzûman esasê xo de cîyamendiş û dûrîkewtişê aşiq û maşûqan ra hêz girewto. Miradnêqedîyayîş û pênêresayîşê aşiq û maşûqan ra, eşq û menzûmê girdî welidîyayê. Coka eşqê Tajdîn û Sitî ney, eşqê Mem û Zîna ke ê na dinya de

nêresayê pê, badê seserran ewro zî bi name û veng o. Çike eşqê Tajdîn û Sitî seke bi wuslatî ya ameyo peynîye. Mehdî Ozsoy şîirêka xo de na rewşe ser o Tajdîn û Memî dano têver û muqayese keno: “Tajdîn bilbil ib, resa gulê xwu / Mem sîsperik ib, kot mîn çile xwu” (Özsoy, 2014: 22). Êdî no cîyakewtiş û dûrîmendîş reseno yew merhele ke şaîr (aşiq), hende miyanê ê dejî de vindî beno ke êdî nêwazeno bireso “waştîya xo.” Helbet miyanê bawerî û edebîyatê tesewufî de mefhûmê “wuslat û fîraqî” mabênê “însan û Homayî” de yo. Coka pêresayîş yanî wuslat zafane bêîmkan o. Ancax eke însan pak bimano, beno ke badê mergî bieşko cemalê Homayî bivîno û xo biresno ey. Coka “wuslat û fîraq” yew rayero dîr û zehmetin o ke hem derdê cîyakewtişî tede est o hem zî seba aşiqî layîqê a roja pêresayîşî (wuslatî) bîyayîş muhîm o. Îtîqadê tesewufî de, badê gêrayîşanê na dinya mexsedo heqîqî, resayîşê heqîqetî yo ke nê resayîşê heqîqetî ra qesd û mexsed wuslat o. “Şîıra klasîke de na raywanîya eşqî, yew rayîrê seyr û sulûkî yo ke bi zahîr (aseye) û batîni (nêaseye) yeno pê, nê rayîrî de şîyayîş o. Şîıra klasîke zafane behsê na raywanîya wuslatî kena. Coka şîiran de babeta cîyamendişî zaf zêde ameya şuxulnayene” (Kurnaz, 2010: 447). Wexto ke însan na dinya ra bar biko û şoro, wexto ke barê bedenî ra bixelîşîyo reseno ruhê xo û Heqî; ancax o wext wuslat virazîyeno. Yanî wuslato heqîqî ancax bi nê şekilîya virazîyeno. La wuslat bi xo seke êdî peynîya a raywanîye û eşqî yo. Coka “Çîyo ke şîire de yeno vatiş halê cîyatîya eşqî yo. Çike şîıra wuslatî nêbena, wuslatxaneyî ra îfşaat nêbeno, teşhîrkerdiş nêbeno, weşano ganî qet nêbeno. Wuslat cayê qedîyayîşê vateyî yo (Kurnaz, 2010: 459). Eşqo ebedî fîraqî ra welidîyeno. Seke Kierkegaard zî bala ma anceno ser, “Her çî yo bipeynî (fanî) û demdemî yeno vîrrakerdene, çîyo ke maneno tenya û tenya çîyo ebedî yo, hêzê eşqî yo, bextiyarî ya” (Kierkegaard, 2018: 155).

Edebîyatê klasîkî de sebebê kederê fîraqî, zafane bîyayîş û estbîyayîşê însanî ra yo. O ruho ke kalûbela de, Homayî pufê ci kerdo, seba ke na dinya de (xurbete de) wayîrê ê nefesî ra dûrî mendo, fîraqêkê girdî miyan de naleno. Reyna bawerîya rojhelatî de zî rojawanî de zî o keso ke tewr zêde ci ra yeno hes kerdene Heq/Homa bi xo yo. Kierkegaard mojneno ra ke heman ewnîyayîş esasê xo de bawerîya rojawanî miyan de zî est o:

“Homayî ra teber, hemverê kesêkê/a bîni/e heskerdişêko gird, zaf makul nîyo. Çike eşqo fanî (heskerdişê bedenî) ebedî nîyo, sersemîyêka şîrine ya bêpeynîyî ya, bi vatişêkê hîna berzî bêtersîya fehmnêbîyayîşî ya ke coka însanî, wazenê şansê xo yê, Homayî ra hîna vêş, hîna zaf û astêka hîna berze de, însanêk ra hes bikê, biceribnê. Û na çîmtarîyîye (bêtersîye) şaîrî zaf zêde memnun kena, goşê ci rê hîna şîrin yena, înan de şewkêk virazena û bi nê şekilîya însan yeno zîwan (terenum keno)” (Kierkegaard, 2021: 29).

Nê ewnîyayîşî tenya şîıra klasîke ser o ney, şîıra moderne ser o zî tesîr kerdo. Coka şîıra moderne de zî waştî bi xo; wazeno wa na waştîye xeyalanê şaîran de îdealîze biba, wazeno rast a zî sey eşqêkê fanîyî heskerdoxî biresê pê, ancax waştî/ye eşkeno/a mana bido/a cuye. Waştîye, wayîra cuya şaîrî ya, coka

şairî bi keder û lawayan venda aye danê. Waştîye sey hukumdarêkê zulimkarî seke heme cuya aşiqî gêna binê hukumdarîya xo. Cazîbeyêko aye yo bêpeynîye est o la a bi heme zalimîya xo ancax ge-ge yena rehm û cuya şairî şên kena. Seke Baudrillard bala ma anceno ser, “Ê aye, tenya yew stratejîyê aye est o, uca de bîyayîş yan nêbîyayîş û bi nê şekilî ya sey çilayêka tafînîyena û padîyena, tesirêko hîpnozî kena...” (Baudrillard, 2021: 108). Esasê xo de na waştîya ke tenya mewcudîyetê aye bi xo bes o seba nê tesîrî zaf zî ked nêdana. La reyna zî a zerrîya şairî de û şîranê şairî miyan de cayêkê serekeyî de ya, tu hêz nêşkeno aye cayê aye ra bileqno. Beno ke a zî xora wazena ke no cayê aye yo herdemî nêxerîpiyo. Çike seke Baudrillard bala ma anceno ser, “Rayer ra vetiş (baştan çikarma) bêmerg o. Cinîya ke [aşiqî] rayer ra vejena, sey însanêkê hîsterîkî wazena bêmerg biba, heta peynîye, ciwane bimana û wa sibayê (meşte) aye çinî bê...” (Baudrillard, 2021: 111). Ma nê taybetmendîyanê waştîye, şîra zazakî de zî vînenê.

Şîranê zafê şairanê kirmancan de ma nê derd, keder û îsyânê cîyamendişî vînenê ke şairî bi bêimkanîya resayîşê waştîye nalenê. Şîra moderne de zafane wuslat û fîraqî ra mexsed, eşqo dunyevî ameyo qestkerdene yanî nê şîran de qestêko tesewufî çin o. Yanî şîra moderne ya zazakî de, waştîye ra dûrîmendiş, bêimkanîya xoresnayîşê waştîye, temayêka sereke ya û şîra moderne ya zazakî de, waştîye; waştîyêka fanî ya. La goreyê terzê nuştoxan mefhûmê wuslat û fîraqî zî eşkêno bibedilîyo. Şîranê zafê şairanê zazayan de temaya bingeyêne, derd, dejê waştîya fanîye ra durîmendiş o û şairî na rewşe ra gilîyan kenê. Şîrê W.K Merdimînî beno ke miyanê şîra zazakî de nê hetî ra îstîsna bibê ke şîranê ey de eşq eşqêko tesewufî yo. Şîrê ey hîna zaf didaktîk ê û şîranê ey de zî wuslat û fîraq hîna vêş, hetê exlaqî ra xo resnayîşê astêkê berzî yo.

Na xebata ke ma şîra moderne ya zazakî de, dekewtê rêçanê mefhûmê “wuslat û fîraqî” dima, ma çar binbeşan ser o awan kerd. Beşê verênî de, ma mefhûmê wuslat û fîraqî temayanê komelkîyan ra girê da. Ma nê binbeşî de sey nimûne şîrê Mehmed Mehdi Ozsoy (1944-2009) û yê Mihani Licokici mojnayê ra. Beşê diyinî de ma sey temayêka tesewufî dekewtê rêçanê wuslat û fîraqî dima ke, serdemê modernî de, şîra zazakî de WK Merdimîn (1954) temsilkarê ci yo. Seba ke dewro klasîk teberê sînoranê xebata ma de bî, ma metnê klasîk yê tesewufî daxilê nê binbeşî nêkerdê. Beşê Hîrêyinî de zî sey eşqê fanîyî ma dekewtê rêçanê wuslat û fîraqî dima. Nimûneyê nê beşî zî şîrê şairanê sey, J. İhsan Espar (1956), Deniz Gunduz, M. Malmîsanij, Newzat Valêrî, İdrîs Yazar, Roşan Lezgîn, Akman Gedîk-Newzat Gedîk, Xidirê Başı, Suleyman Ozmen bî ke şîra înan hêzê xo, eşq, fîraq û wuslatê waştîya fanîye ra girewto. Beşê çarinî de, ma şîranê şairanê cinîyan de dekewtê rêçanê mefhûmê wuslat û fîraqî dima. Seba ke goreyê ewnîyayîşê ma yew veng û uslûbo cîya yê şairanê cinîyan bî, ma coka şîrê nê şairan binê nê binbeşî de analîz kerdê. Nimûneyê nê beşî zî şairê sey Xecê, Berfîn Jêle û Bedrîye Topaçe bî ke şîrê înan sey kitab çap biyê.

1. Sey Temayêka Komelkî Wuslat û Fîraq

Mefhûmê wuslat û fîraqî, şîira klasîke û şîira moderne de; mana û temsîlîyetê aşiq û maşûqî bibedilîyo zî zafane bi eşqî ya girêdaye yo. La esasê xo de no mefhûm eşkêno seba sewbîna tema û armancan zî bêro şuxulnayene. Yanî wexto ke armancê waştîş, hesret û eşqê şaîran bibo sewbîna yew çî êdî derdê fîraqî û waştîşê wuslatî de zî tenya hesretê ê temayan est o. Coka mefhûmê wuslat û fîraqî eşkêno sey hesretê welatî zî bêro şirovekerdene. Çike şîira zazakî de ma şîiranê tayê şaîran de hesretê welatî sey temayêka bingeyêne vînenê ke nê şaîrî êdî seba welatê xo nalenê û waştîşê înan yo tewr gird vînayîşê xelasa welatî yo.

Şîiranê Mehmed Mehdî Ozsoyî (1944-2009) de hîna zaf derd, keder û hesretê welatî est o û fikrê wuslat û fîraqî zafane nê temayan ser o yo. Şîirê Ozsoyî bi nameyê Dîwan û Dîwan II. çap bîyê. Dîwanê ey bi Mem û Zînêka zazakî dest pêkeno. Na şîire sey beytan nusîyaya û new beşan ra werê yena. Şîiranê ey de meseleyê komelkî, derd û kederê welatî, tarîx û mîtolojiyê kurdan ra zaf zêde nimûneyî est ê. Reyna xîretê hişyarkerdişê şarê kurdan, nezaniya şarî, ê temayanê ke şîiranê ey de zaf zêde ameyê şuxulnayene, înan ra yê. Coka şîiranê Ozsoyî de eşq sey temayêk, sey eşqêkê îlahî yan zî fanîyî nêameyo şuxulnayene. Eşq şîiranê Ozsoyî de sey hesreta welatî ameyo vînayene. Seke yew şîira xo de zî Ozsoy behs keno, o seba Leyl, Şîrîn, Xec û Zîn nênaleno, o tenya seba hesreta welatî naleno (Özsoy, 2021: 186). Coka o zaf reyî şîiranê xo de welatî sey gule û gulîstanî name keno. Yanî mazmûnê “gule û gulîstan” şîiranê Ozsoyî de welat bi xo yo: “Rwêc xelasê Gulîstûnî d’/ Bilbil semêd gulûn kîşyen / Gulîstûn id tim gwîn rişyen” (Özsoy, 2014: 54). Hesretkêş û heskerdoxê welatî zî ê bilbilê ke seba na gule û gulîstane feryad û fixan kenê, ê yê. Çike “hesrê merdûn, kiştûn ma” na gule ya (Özsoy, 2021: 95). Şîira ey a bi nameyê “Gulê Mi” de, şaîr behsê hesreta Gule keno ke reyna na Gule ra qesd yew cinî nîya, welat bi xo yo:

Ax lê gulê gula zerd

Tu da ax û dec û derd

Bilbil hesret tu ver merd

Wisar iz byû puk û serd

Gulê wisar kirdûn a

Ti en rindê rindûn a

Darîy heme derdûn a

Ab’ sêr tîrbê merdûn a (Özsoy, 2014: 47).

Şîiranê Ozsoyî de, seba ke welat bi xo eşq o, wuslat zî xelasa welatî vînayîş bi xo yo. Seba Ozsoyî, wilat vêw a, ti zuma / Bye Newrûz nûmherûm a, coka Newroz roşanî ra vêş sey şewa “şeb-î arûsî” yew veyve yo; Newrûz kirdî r’ yo vêwe w (Özsoy, 2014: 68). Çike seba Ozsoyî Newroz yan zî wisar metaforê

xelasbîyayîşê welatî yo û esasê xo de o wuslat o ke şair pabeyê ci yo xelasa welatî bi xo ya. La seke o şîrêka xo de vano zimistanê nê welatî derg û şewê ci tarî yê coka seke o teswîr keno morcelayê nê welatî zî mîyanê firaqêkê girdî de rojanê wisarî pawenê (Özsoy, 2014: 69):

Bilbil qay tu wûnenî
 Derd o hesret vînenî
 Mezelûn xwi keneni
 Ben qîrbûn tu ax Gulê
 Gulê wisar kirdûn a
 Sebeb kulûn derdûn a
 Ser mezelûn merdûn a
 Pinda sûr ib, ab' Gulê (Özsoy, 2021: 65).

Şîra zazakî de no pênaskerdişê welatî yê sey “gule û gulîstan” hetê Mihanî Licokicî ra zî sey mazmûn ameyo şuxulnayene. Şîranê ey de zî şair hesret û dejê na “gule û gulîstan” anceno û seba ke no gulîstan wêran bîyo bilbilê ci zî (heskerdoxê welatî) feryad û fixanî mîyan de mendê:

Welat dawo verê gulan
 Gulîstan mendo bê vilan
 Kerdo zindan ro bulbulan (Licokic, 2014: 22).

Reyna şîranê Licokicî de hêvîya welatî mendiş, hesreta ci antiş, xeyalê yew wuslatî yo:

Axîné m' welat, ez to bipawî
 Xort û xaman rê rahîr binawî (Licokic, 2014: 10).

Kitabê şîranê Malmîsanijî, Herakleitosî de zî zafane babete û temayî, meseleyê komelkî, derdê şarê kurdî û tarîxê kurdan o. Nê şîran de eşq seke binê sîya meseleyanê sîyasîyan de mendo û zaf zêde nêasêno. Coka sey tema, şîrê nê kitabî lîrîk nîyê û temaya eşqî û derdê zerrî zaf zêde tede çin ê. Beno ke nê meseleyanê komelkî û sîyasîyan ra girêdaye seba eşqî texîrkerdişêk û pawitişêk est o. Sey nimûne şîra bi nameyê “Pawitiş” de şair na mesele wina ano ziwan:

Mesajê partî pawitiş, / embaz pawitiş
 -wa goşê yîni bireqê- / hela ayê ki erey kewenê,
 mektubê waştâ pawitiş... / Derdê pawitişî nêancêno (Malmîsanij, 1988: 49).

La badê nê kitabê eyê şîran, ê şîrê Malmîsanijî yê ke Kovara Vate de vejîyayê de, eşqo fanî sey tema hîna zaf ameyo şuxulnayene û no derd şairî wel keno, zerrî lete bi lete keno ke kozirmeyê şewatî yo (Malmîsanij, 2009).

2. Sey Temayêka Tesewufî Wuslat û Fîraq

Edebîyatê zazakî seba ke berhemê xo yê nuşteki zaf erey dayê û yew tradîsyono bêrabên yê nuştişî zazakî de nêvirazîyayo seba edebîyatê zazakî, ma rasterast nêşkenê behsê dewrêkê klasîkî yê edebî bikê. La ewro serdemê modernî de zî edebîyatê zazakî de heman wextî de hem şîrê terzê modernî hem zî şîrê terzê klasîkî yenê nuştene. Nê serdemî de, WK Merdimîn (1954) sey temsîlkarê şîra terzê klasîkî nimûneyêko balkêş o ke ey serdemê modernî de şîrê xo bi terzêkê klasîkî nuştê û nameyê kitabane xo yê şîran zî sey usulê edebîyatê klasîkî bi nameyê Dîwan û Dîwano Nêmcet name kerdo. Ey şîranê xo de sey tema hîna vêş meseleyê komelkî, wayîrvejiyayîşê kulturê xo, nezanîya şarî, xohesîyayîşê şarî şuxulnayê. Yew xususîyetê şîranê Merdimînî zî oyo ke şîrê ey didaktik ê, o şîranê xo de bi fekê şarî, zaf zêde şîretan keno (Merdimîn, Dîwano Nêmcet, 2015). Şîranê Merdimînî de ge-ge temaya eşqî est a la no eşq, eşqêko îlahî yo. Coka şîranê ey de xoresnayîşê waştayîş ra wuslat çiyêko bêimkan o. Coka êdî seba şairî rayerê waştîye de (eşqo îlahî) gêrayîş, xoresnayîşî ra hîna muhîm o:

Pêresayîş waştî rê sere medejne

Resayîş ca verde, cigêrayîş weş o (Merdimîn, 2015: 60).

Edebîyatê tesewufî de bi saya nê gêrayîşî aşiq kemelîyeno ke Merdimînî zî nê beytanê corênan de behsê ci kerdo. Aşiq o ke bikewo dimayê wuslatî û kemilîyayîşî zano ke no rayer rayerêko zaf zehmet û bidej o. Nê rayerî de keyf û şayî ra vêş zehmetî, derd û kederêko bêderman est o. Merdimîn cêr ra şîrêka xo de bi muqayese û telmîhan behsê na mesele keno:

Heme sînayey, keyf û şayî ra sermest ê

Labelê, barê ma r' heredîyayîş kewto

Leyl û Mecnûn, Mem û Zîn aşiq' namedar ê

Sey Mansûr, barê ma r' dardebîyayîş kewto (Merdimîn, 2015: 53).

Herçiqas şair rayerê wuslatî de nê heme zehmetî û derdan antişî rê zerrî ra razî bibo zî o zî zano ke wuslat (resayîşê waştî, vînayîşê waştî) çiyêko bêimkan o. Coka seke beytanê xo yê cêrênan de behs keno wuslatî ra hêvîya xo bibirno zî xeyalê ê fikrî bi xo eşkêno hêz bido ey:

Vînayîş' waştî ra, ma hêvîyê xo birna

Labelê, tena fikr û xeyal ma rê bes o (Merdimîn, 2015: 44).

La reyna zî ma ca-ca vînenê ke şair hêvîya xo ya wuslatî (vînayîş û pêresayîş) qet nêbirno û seba nê zî hazir o ke heme zewq û sefayanê na dinya ra dest û linganê xo bianco:

Merdimîn, tayê zewq û sefa y' xo wazenî

Axret de, "vînayîşê cema" ma rê bes o (Merdimîn, 2015: 45).

Seke na beyta corêne ra zî eşkera aseno şîranê Merdimînî de eşq, eşqêko îlahî yo. Şaîr seba ke Homayî ra, cemelê ey ra dûrî yo û nêreseno ci fîraqêkê girdî mîyan de yo. Coka seba ke o xo derd û kederê nê fîraqî ra bixelesno, razî yo ke heme zehmetîyan bianco. Çike eyî rê “vînayîşê cemalî” bes o.

3. Sey Eşqê Fanîyî, Wuslat û Fîraq

Mefhûmê eşqê îlahîyî, yew mefhûm o ke aîdê edebîyatê klasîkî yo. Coka zafane şîra moderne de eşqî ra, waştîye ra qesd, sey metaforîk eşqêko îlahî nîyo. Yanî şîra moderne de eşq, eşqo fanî yo û waştî/ye, waştîyêka/o rastikên û fanî ya. La xoresnayîşê nê waştîyanê rastikênan zî zaf zehmet o û edebîyatî mîyan de, çî edebîyato klasîk beno çî edebîyato modern beno dejê eşqî, eşqî ra girdêr o. Seke Kojin Karatani bala ma ancena ser;

“Mefhûmê “sewda”, “sewdaya bengîne (tutkulu sevda)” mefhûmêko aîdê Ewropaya Miyanên û ê xristîyaniye yo ke sey “nêweşîyêk o. No mefhûm Yunanê Kehenî de û Roma de çinî bi. Ê şarê ke eleqeyê înan bi xristîyaniye çinî bî, înan de zî na nêweşîya adirine, sewda bi wasitayê/rayîrê edebîyatî, edebîyatê modernî rê zî neqil bîya” (Karatani, 2021: 104).

Rojhelat de zî mîyanê edebîyatê tesewufî de zafane eşq û sewdaya bengîne, eynî mîsyonî vînenê. Helbet no tradîsyon û kulturo dergûdila serdemê modernî de yew reyde nêwedariya. Beno ke eşqî serdemê modernî de şekil bedilna la eşq, îdealîze kerdîşê waştî/ye, derdê pênêresayîş û fîraqî, omîdê wuslatî şîra moderne de zî zaf zêde est ê. Seba ke şîra zazakî zafane berhemê xo serdemê modernî de, sey nimûneyanê edebîyatê modernî dayê, ma do nê beşî de çend şaîranê serdemê modernî yê ke berhemanê înan de eşq sey eşqê fanîyî ameyo dîyene, ey ser o vinderê. Ma do goreyê terz û uslûbê nê şaîran, şîranê înan de şuxulnayîş û ewnîyayîşê mefhûmê wuslat û fîraqî ser o vinderê.

Îhsan Espar (1956) bi hîrê heme kitabên xo yê şîran; Dilopê Zerrî (2008), Sanîkêka Heskerdîşî (2014), Rengê Şewe Zerrîya Mi de (2018), şîra zazakî mîyan de ca gêno. Şîrê Esparî bi zîwan û uslûbê xo mîyanê şîranê zazakî de bale ancenê. Zîwanê ey şîrkî, xeyalkî û metaforîk o. Şîranê ey de sey tema behsê tayê meseleyanê komelkî bibo zî esasê xo de zafane eşq û estetîzekerdiş, erotîzm hîna vêş o. O bi terzêkê lîrîkî heskerdîş û eşqî mojneno ra. Şîranê Esparî de zaf reyî, eşq û temsîliyetê nê eşqî, waştî, bi şekilêkê zaf nazenîni teswîr benê. Na waştî hem bi mezîyetanê xo yê fizîkîyan hem zî hetê ruhanîyetî ra yena teswîr kerdene. La seba ey waştî, a kes a ke merg zî aye ra bêro sere û çîman ser o yo: “Xwezî gangêrê her kesî waştîya ey bibîni!” (Espar, 2020). Waştî tena gangêr nîya felek bi xo ya ke şaîr çerxê aye de çerixîyeno, heta xaliq bi xo ya ke şaîr evdê aye yo (Espar, 2020: 60). Na waştî gangêr biba zî reyna zî şaîr heme dej û keder o ke aye ra yeno qebûl keno. Şaîr zafane, bi qebulkerdîşêk, hesret û pawitîş pabeyê aye yo. Sey nimûne şîra eya bi nameyê “Orkîdeyî” de (Espar, 2020: 63), pawitîşêko bêderman est o. La no pawitîş seba şaîrî heme çîyî ra muhîmêr o:

Bêrîkerdiş îbadetêde tewr ferz o!

Ey rê ne yew kitabo pîroz

Ne zî yew perestgeh lazim o (Espar, 2020: 150).

Yanî eşq bi xo esasê xo de seba pawitiş û bêrîkerdiş yo, şair seke nê pawitişî ra hes keno û ey ra hêz gêno:

Ez to ra hes kena / Tena seba ke ez bêrîya to bika!

Ti bêrîya mi kena / Tena seba ke ti mi ra hes kena! (Espar, 2020: 118).

Seke nê nimûneyan ra zî aseno melankolîyê pawitiş û fîraqî bi xo, kar û gureyo sereke yê şairî yo. Bi derdê pawitiş û fîraqî şair hertim vengê waştîya xo dano:

Ya herra şîra eşqî! / Ya şaira mehzûne! / Bê mi mehrum meke rehma xo ra /
Bê, mi biveşne adirê makîya xo de! (Espar, 2020: 140).

Seke nê beytanê corênan ra zî aseno “waştîya” ke morê xo dayo şîranê Esparî ro çime û herrîya şîra ey bi xo ya. A zafane şairî makîya xo miyan de biveşna zî seba şairî mertebeyê Homayî de ya. Û beno ke rojêk a, şairî rehma xo ra mehrûm nêka û şair waştîya xo reyde bireso wuslatî. Zafane, fîraqî, derd û elemê pawitişî morê xo dayo şîranê Esparî ro û o bi hostatî derd û kederê fîraqî teswîr keno. La şîranê Esparî de wuslat zî ge-ge virazîyeno ke nê gamî sey wextêkê bêemsalî yê. Şair nê gamanê nadîdeyan bicoş, şewk û şehwetî teswîr keno:

Çimanê to yê lîlan de roşnîyêka homayî

zerrîya mi de şewqêko mestbîyaye mend.

Şermeyê to keweyîya qedîha krîstale de

guneyê mi verika şewêka şade de mend (Espar, 2020: 45).

Gamê wuslatî, şîranê Esparî de zaf tay ê. Herçiqaş nê gamî zaf tay bibê zî, şair game û sehneyanê wuslatî zî qasê fîraqî bi hostatî teswîr keno. Coka nê gamanê wuslatî de, şîra ey, bi coşê wuslatî xurt bena. Xora seba şairî nê gamanê bêemsalan de seke heme dînya vindena. Esasê xo de a game de “illehî tayê” kar û gureyanê cîyayayan kenê la seke tenya o û waştîya xo; bedenê her dîyino ke beno yew, est ê, a game de.

... Gama ke dînya lêle bena / êdî çime ma korî / goşê ma kerî

û lewê ma / gala yewbînî kenî (Espar, 2020: 165).

Nê gamê wuslatî yê nadîdeyî hezar bextîyarî, şadî û şahîyan zerrîya şairî de virazenê. Nê gamanê wuslatî de êdî waştîşo tewr gird oyo ke nê gamê bêemsalî nêqediyê. Zafane şîra moderne ya zazakî de yew çerxê wuslat û fîraqî est o ke şîranê Esparî de zî ma nê çerxî vînenê: Fîraq (Demêko zaf derg û bidej o, zafane şairî seke nê fîraqî ra welidîyenê û nusîyenê) – Wuslat (Zaf kê m virazîyeno, sey vistîkêkê wextî yo. Wexto ke bêro bi coş û êdî no wuslat, manaya cuye û na dînya

yo.) – Reyna Fîraq (Badê ê vistikêkê wextê wuslatî hertim reyna fîraq o.). Nê çerxê Fîraq-Wuslat-Reyna Fîraq de armancê zafê şairan xo resnayîşê ê demanê zaf kê mîyanê wuslatî yo ke badê ci bi fîraqî, reyna feryad û fîgan o. Coka zafane şîranê Esparî de nê vistikêkê gamanê wuslatî de, şair wazeno ke êdî na vistika wextî ra bialiqîyo û bimano. Çünke şair zano ke na gama bêemsale ya wuslatî ra vêş mîyanê cuye de, seba ey êdî bextîyarîyêk nê menda. Yanî nê gamê wuslatî seba şairî temambîyayîş bi xo yo û seke a game de êdî o eşkêno cuya xo tamam biko ke do çimê ey akerde nêmanê:

ez Xaliqê Corênî ra vana / -eke ti gênî- / ganê mi nika bigîre

Binê nê dîmenî de / linganê na cinîke ver de (Espar, 2020: 167).

Deniz Gunduz bi kitabê şîranê xo û tayê şîrê eyê ke kovara Vateyî de çap bîyê wayîrê yew terzê cîyayî yo. Şîrê Gunduzî hetê uslûb, ziwan û temayanê cîyayan ra bale ancenê. Şîranê ey de yew ziwano metaforîk û xeyalkî est o. Şîrê ey hetê babete û temayan ra zafane meseleyanê komelkî û estbîyayîş ser o bale ancenê. Şîranê Gunduzî de eşq û lîrizm zaf zêde çin o. Eşq bi feryad û fixan û lomayanê fîraqî ya nêno teswîr kerdene. Eşq seba Gunduzî o çîyo ke di waştîyî resenê pê û wexto ke biresê pê hîna pêt û hêzdar benê ke na pêtî û hêzdarîye ra eşkenê yew cuya newa biafirnê. Nê wuslat û pêresayîşê heskerdixan ra yew dinyaya omîdwar, kewe û roşne ya ke coşêk cira vila beno, welidîyeno:

No birrê zerrîya to yo, ma gêrenîme pîya

Yew rayîro roşna vîyareno çimanê ma ra

Destê to destê mi de, ma benîme vîndî

Gonîya ma keska êdî

Girîna, girîna, girîna (Gunduz, 2014: 40).

Şîranê Gunduzî de, eşq û wuslatê di maşûqan, pîya awankerdişê yew cuya hêvîdar o. Hemverê heme dinya de, qayîdeyanê xedarîyan yê xedaran de vindertiş o, awankerdişê yew dinyaya newa yo. Sey nimûne şîra ey abi nameyê Kay de, estbîyayîş û çinbîyayîş yew kayo ke qayîdeyê ci est ê, la gama ke “xedar/zalim” nê kayî, kay keno, bi xedarkî û zalimî, nê heme qayîdeyan zî wele keno û verdano. La hemverê nê têgêrayîşê xedarî de, pêresayîş û wuslatê maşûqan ra hêvî vila bena:

La di maşiqî zî xo vîr a kenê qaydeyanê kayî

Tewr kayî bi xo zî / Tewr bi xo zî / O taw,

Raperîyeno asmên de yew mase... (Gunduz, 2016: 27).

Şîra moderne ya zazakî de, ge-gane zî tayê qayîdeyanê komelkîyan ra, eşq zaf eşkera nêno ciwîyayîş. Coka gamanê wuslatan de zî xêşimî û şermokî est a. Heskerdixî nê gamanê nadîdeyan de, semedê nê qayîdeyanê komelkîyan ra nêşkenê eşqê xo biciwîyê, heskerdişê xo bimojnê ra, zafane bi nimitkî heskerdiş

û hîsanê xo danê teber. Seke Roşan Lezgîn şîrêka xo de vano, şewqê aşme zî sey çimşikitişê waştîyêka şermokine yo, heskerdoxî yewbînan ra awiran remnenê (Lezgîn, 2005: 52-59). Tayê şîiranê Malmîsanijî de zî aseno ke nê gamê wuslatî, seba ke erjê komelkiyê ke eşqî sey şerm, eyb, xirab û gune vînenê semedê înan ra, nêmcet manenê. Yanî qayîdeyê komelkî, dekewenê mîyanê gamanê wuslatî, dej û derd danê heskerdoxan:

Ez ke na balişna vînena, a yena vîrê mi:

Destê aye, destê mi de

Destê mi de, ereqê destê aye

-tersê pîy û birayan-

-dat û datîzan-

-der û cîranan-

-fitne û fesadan ra-

Peşmirîyayîşê şermokin yê lewanê aye (M, 2018: 23).

Semedê nê erjanê komelkiyan ra ke eşq sey eyb û şermî yeno vînayîş, şîiranê Malmîsanijî de, zafane wuslat nêmcet maneno yan zî nêvirazîyeno:

qiseykerdiş eyb bi, destpanayîş, têhetvindetîş eyb bi,

Pîyaroniştîş eyb! / lewepanayîş? / eyb o, eyb! (MM, 2021: 16).

Semedê nê erjanê komelkiyan ra coka ancax bi nimitkî, bi tayê emareyanê eşqî heskerdoxî heskerdişê xo bi yewbînan danê hîskerdene ke nê emareyê nimitkî yê eşqî zî esasê xo de gamê qiymetînî yê eşqî û wuslatî yê:

merdim aye ra helbet çim şikneno.

Waştan nimitkî destmalêk daya merdimî,

Merdim a destmale herinda aye de şew û roj tewaf nêkeno? (MM, 2021: 16).

Seba eşqê fanîyî, wuslat yan çîyêko bêimkan o yan zî eke bibo zî zaf kêmi yo. Ge-ge wuslat bivirazîyo zî ê wextê nadîdeyî zaf kêmi dewam kenê û peynîye de reyna fîraq beno para aşiqan/şairan. Sey nimûne tenya yew şîira Merdimînî de, şîira bi nameyê Awir de, merdim eşqê fanîyî vînenê la na şîire de no eşq, eşqêko nimitkî yo ke waştîyî ancax binê çiman ra ewnîyenê yewbînan ra û no eşqo ereymende reyna bi fîraqî ya qedîyeno:

Na peynîya demanê emrê ma de

ma yewbînan erey dî,

lez vîndî kerd (Merdimîn, Dîwan, 2015: 76).

Şîira moderne ya zazakî de, şairêko balkêş o ke behsê eşqî keno Newzat Valêrî yo. Şîiranê Valêrî de zî reyna eşq, derd û kederê eşqî, waştîye ra dîrîmendîş

û pabeyê waştîye mendiş zaf zêde yê. Şîranê Valêrî de zî derdê fîraqî hende derdêko pîl o ke ancax waştîye eşkena dermanê nê deji biba:

Valêrî vano ti ya gan, ti ya gula delale

Ti ya awa zelale, derd ez a ti ya derman (Valêrî, 2016: 21).

Seba Valêrî waştîye, darûya heme derdan a la a zî sey waştîyanê edebîyatê klasîkî hende zî zalim a:

Mi va ti darû nîya, va ney ney ez zehr a

Mi va wa bo kerem bike ez xo rê şa bî

Va ney lawiko ney û vindî bîy û şîy... (Valêrî, 2016: 24).

Şîranê Valêrî de zî çerxê Fîraq-Wuslat-Reyna Fîraqî est o. Coka wuslatî ra dima wexto ke reyna fîraq yeno, şîyayîşê yar bobelata bobelatan a, felaketo tewr gird o:

Ti şîya

Sêneyê mi de kerrayêka sîya menda

Yew cuya nêmcete de

Ereymendeyê miradê xo bîya (Valêrî, 2016: 17).

Valêrî şîranê xo de nê çerxê Fîraq-Wuslat-Reyna Fîraqî bi metaforanê cîyayan bi mefhûmê wuslat û fîraqî ra gire dano. Yanî şair bi serrana pabeyê waştîya xo maneno (Fîraq), dima sey roşnî, sey wisarî, sey şênbîyayîşê xoza, waştîye yena (Wuslat), la no wuslat wuslatêko zaf derg nîyo, sey wisarêkê zurekerî yo û dima reyna zimistan (Reyna Fîraq) bi heme xezebê xo yeno ke na reye ezabê fîraqî hîna giran beno. Çike êdî şairî yew game zî bibo tahmê wuslatî gîrewto û no fîraqo peyên hîna giran o.

La ti ke şîya ez zaf bîya tal / Zerrê mi de vildarêk bi huşk

Bi xiyalê to/ Yew wisarê şênayî kena pîl (Valêrî, 2016: 27).

Ti ke şîya yarê

Ez paweyê yew wesarê şênayî ya... (Valêrî, 2016: 30).

No wisaro metaforîk, esasê xo de wextê ameyîşê waştî yo, wextê wuslatî yo. Tersê şairî yo tewr pîl êdî qedîyayîşê nê wisarî yo:

Ax ez tersena wisar zî biqedîyo

To ra dûrî ez dest pistan de bimana

Bêmirad bimira (Valêrî, 2016: 18).

Şîira zazakî mîyan de şîrê Îdrîs Yazarî zî bale ancenê ke nê şîran de zî eşq, wuslat û fîraq temayê sereke yê. Şîranê ey de zî nêameyîşê waştîye, pêneresayîş (fîraq) cehennemo tewr gird o, merg bi xo yo:

Berî padîyenê / Kaş benê perdeyî
Çilayî şînê hewn a / Bêrîya to bena har
Şewe bena derg / Şewe bena verg
Ne ti yena, ne zî merg! (Yazar, 2018: 30).

Pawitişê waştîye û şîyayîşê waştîye reyna di çekuyê sereke yê ke şîranê Yazarî de zî xo mojnênê ra ke xidarîya fîraqî mojnênê ra. La şîranê Yazarî de, şaîr êdî musayeyê nê fîraqî yo û coka no pabemendiş û şîyayîşî ra welûdîya edebî virazîyena:

Tena çekuyêk nîyo şîyayîş
Yew cinî şîna, yew lacek beno şaîr (Yazar, 2018: 23).

Reyna seba Roşan Lezgînî zî afirnayoxa şîre, waştî ya ke o ‘şîran çimanê yara xo ra çîrr bi çîrr doşeno’ û boya şîran viranîya waştîye ra alêseno (Lezgîn, 2005: 70, 42).

Şîranê Yazarî de, no dejê eşqî sey ewnîyayîşê edebîyatê klasîk û tesewuffî, esasê xo de kamîlbîyayîşê ruhî bi xo yo:

Asin bi adîrî cerebîyeno / Û ruh zî bi dejê eşqî (Yazar, 2018: 24).
Êdî no derd bîyo parçeyêkê nuşttoxî, cuya ey û emrê ey:
Zerrî tehmê enê derdê şîrînî girewto!

Wa bi pawitiş biviyaro emrê mi, se beno? (Yazar, 2018: 28).

Çike şîira moderne de zî wuslat hende mefhûmêko asan nîyo, wuslat bêimkan o ke hetanî a roje bêra êdî şaîr wele beno û şîno:

To ke ez / Qebul kerda / Ez tawa nêmendîbî.
Kulmê wele bîya / Bierze vay ver / Wa şoro (Gedik & Gedik, 2021: 56).

Şîranê Xidirê Başî de zî waştîye dermanê heme derdan a. La a qet nêna rehme û xora mabênê aşiq û maşûqe de sey telîyê ke mabênê gule û bilbilî de yê, hertim fesadî est ê. Yanî ê metaforê edebîyatê klasîkî, gul, bilbil û telîyî şîranê Xidirê Başî de zaf zêde ameyê şuxulnayene ke o esasê xo de bi usûle qayîdeyanê şîira şarî/fekkî û bi zîwanêkê zaf sadeyî û bi fekê şarî, şîrê xo vatê û nuştê. Ancax beno ke Xiziro Kal bieşko zerrîya yar “har” bikero coka şaîr, şîranê xo de vengê Xizirê Kalî dano ke o werte ra ê fesadanê ke zaf heskerdaxê sey Leyl û Mecnûn zî yewbînan ra aqîtnayê wedaro û yara ey hemverê ey de nerm kero. La nê şîran de wuslat qet çînîyo û şîrê Xidirê Başî binê zarezara fîraqî de nalenê. Şaîr şew û roj nalenê û vengê heme pîrozane şarê elewîyan yê sey Xiziro Kal, Goşkar Baba û Girê Boxayî dano:

Şîyo Înîyê Xizirî hetanî çime
Xiziro Kal qelbê to mi rê har kero (Başî, 2012: 53).

Xizir bêro comerdîye / Erê mi meymanê to kero (Özmen, 2021: 43).

Sey zafê şairanê elewîyan şîiranê Suleyman Ozmenî de zî derdê eşqî derdêko bêderman o û dermanê nê derdî, ‘melema’ nê derdî tenya waştî ya. O şîiranê xo de waştîye sey “melema mi”, “kivara mi” name keno la na waştîya kubar û melema zaf bêînsaf, bêrehm û zalim a. Coka şairî xo eşto heme pîrozîyanê şarê elewîyan yê sey Xizir, Fatma Ana, Duzgin û Munzurî:

De vase kivara mi vazê

To ça naz kena

Zerû piskê mi wena

Şimê bextê Ana Fatma

Ma rê juya xêre vana

Kena ju muye

Gola Xizir de şona (Özmen, 2021: 76).

4. Şîiranê Şairanê Cinîyan de Wuslat û Fîraq:

Seba ke nuşttoxê cinîyî mîyanê edebîyatê zazakî de zaf tay ê, ma heman rewşe şîire de zî vînenê. Sey kitab ancax ma xo resna çend kitabênê şîiranê ke hetê şairanê cinîyan ra ameyê nuştene. Hûmara şîiranê cinîyan, rojname û kovaran de hîna vêş a ke merdim nameyanê cîya-cîyayan vînenê (Bozkurt, 2021). La zafane nê şîirî sey kitab çap nêbîyê. Şîirê Xecê sey kitab çap bîyê (Xecê, 2015). La nê şîiran de temaya eşqî ra vêşêr meseleyê komelkî ameyê nuştene. Şîirê Berfîn Jêle sey di kitabênê cîyayan çap bîyê. Şîiranê Jêle de zî meseleyê komelkî hîna zaf ameyê şuxulnayene, meseleyê ferdî yê sey eşqî hîna tayê ameyê şuxulnayene. Kitabê aye yo verên Çimê Eşqî To Dero de eşq hîna zaf est o la kitabo dîyin Vana de na tema hîna tayê asena (Jêle, 2020). Şîiranê Berfîne de zî derd û kederê fîraqî zaf zêde yo. Eke waştî şoro, “dinya bena tal û veng. Çike eke waştî şoro zerrîya şaire de pêlê hesretî vay danê, heme çekuyê aye vileçewt manenê, rayerî rût û rûpal manenê hir û bereket ancêno” (Jêle, 2013: 14-15). Jêle sey cinîyêk mîtosê Adem, Hewa û Lîlîthe ana vîrê ma ke tede ewnîyayîşêkê cinîyan est o, çike “Kami vato; mirçika qefeşi serbesta?” (Jêle, 2013: 25). La reyna zî eşq û heskerdene hîsîyatêko pîl o “haskerdene ne tometa, ne ki tapuyê keşia” (Jêle, 2013: 82). Sey cinîyêk hemverê heme rolanê cinsîyetî yê komelkî de zî Jêle paştîya xo şanena eşqî. Şîiranê aye de eşq zafane bi hesreta bêrîkerdiş û cîyamendişî har beno. Seba aye ‘sewda bi xo surgin a’ (Jêle, 2013: 34). Goreyê aye heskerdene, rîyê xo hestiran ra şuwena û hesrete destega îpeğî zî bibo ancîna dejnena (Jêle, 2013: 34).

Di kitabê şîiranê Bedrîye Topaçê zî çap bîyê. Şîiranê Topaçê de zî zîwanêko lîrîk est o. Şîiranê aye de zî mîyanê komelî de cayê cinîyan, hemverê cinîyan de ewnîyayîşê komelî est o. Şîiranê aye de eşq cayêko muhîm de yo û zafane bi cîyamendişî beno feryad û fixanêk:

No eşq çiqas zalim o / Sey kardî yo

Hesirê şewan o / Derde sêneyî yo (Topaç, 2013: 14).

Şîiranê Topaçe de zî her çî bi waştîyî temam beno coka bi şîyayîşê waştîyî, heme dinya bena ting û tarî, seke asmên rijiyeno, erd veyşeno, zerrî binê vewrêsan de manena, heta şîyayîşê waştîyî, qedîyayîşê aye bi xo yo (Topaç, 2013: 38). Çike eke eşq aye ra şoro her çî, a bi xo êdî yew çol a (Topaç, 2023). Şîiranê Topaçe de zî wuslat ancax ge-gane virazîyeno û teswîrkerdişê nê gaman de şaîre bi teswîranê cesuran û bi uslûbêkê erotîkî û bicoşî, nê gaman ana zıwan:

Sêneyê toyê bêkesî de bêedeb ê deste mi

Sêneyê toyê bêkesî de asî yê lewê mi

Hîtîya zıwanê to de şaîr o zıwanê mi (Topaç, 2023: 20).

Şîiranê Topaçe de bi şîyayîşê waştîyî yanî bi hesretê fîraqî eşq beno welidnayîşê şîiran. Nê feryad û fixanê fîraqî ra şîirî welidîyenê, “Eke ti şêrî ez helbestwan a” (Topaç, Sebr, 2023: 24). Na helbestwan seba waştîyî ‘zirçayîşê xo kena mîyanê çekuyan, hesîranê xo rişnena misrayan ser (Topaç, 2013: 19).

Şîiranê Topaçe de zî mefhûmê wuslat û fîraqî sey çerxê Fîraq-Wuslat-Reyna Fîraqî virazîyeno. Û şîiranê aye de zî aşîqa ke yew rey tahmê wuslatê demdemîyî girewto aye rê, fîraq hîna giran o sey bobelatêk o. Topaç teswîrkerdişê eşqî de cesur û bêters a ke nê hetî ra şîirê aye bale ancenê û a wayîrê uslûbêkê makî ya.

Peynîye

Şîira moderne ya zazakî de mefhûmê wuslat û fîraqî zafane sey dejê cîyamendişê waştî/ye pawitiş, bêrîkerdiş û hesretî morê xo dayo şîiran ro. Şîyayîşê waştîyî/ye şaîran cehenemêk mîyan de verdano. Zafane nê şîiran de ge-ge wuslatêko demdemî virazîyeno badê cû reyna fîraqêko bêderman dest pêkeno ke tena “melema”/”dermana ci” waştî/ye yo/ya. Yanî şîira moderne ya zazakî de mefhûmê wuslat û fîraqî de çerxê Fîraq-Wuslat-Reyna Fîraqî est o. Şaîrî bi hêvîyêka zaf qijkek pabeyê, hêvîya roja wuslatî manenê. Heta tayê şaîrî hende musenê nê fîraqê derg û bêdermanî êdî no fîraq beno leteyêkê ruhê înan ke ê ci ra tahmêko xidar yê nê dejî gênê. Çike zafane şîirî û nuştîşê şîiran wela nê dejî ra welidîyayê ke şaîrî zî na rewşe anê zıwan. Şîira moderne de seba ke zafane eşq, eşqo fanî yo mefhûmê wuslat û fîraqî zî manayêka fanîye de ameyê şuxulnayene. Zafane zî nê şîiran de, fîraqî û dejê ci morê xo dayo şîiran ro. Nê şîiran de zaf tayê maşûqî resenê wuslatî û miradê xo na dinya de qedênenê. Teswîrkerdişê nê gamanê wuslatî yê nadîdeyan de zafane zıwan û uslûbêko bi coş û ge-gane zî erotîk est o. Nê gamê nadîdeyî, yanî xoresnayîşê waştî/ye bi zerrîzîzîyêk yenê teswîr kerdene. Seke mîyanê cuye de û şîire de nê gamê wuslatî gamê muntezam ê û seke şaîrî zî wazenê bi yew zıwan û uslûbî yo ke bieşko bibo layîqê nê gaman û nê gaman wina teswîr biko. Nuşttoxê cinîyî bicesaret û bêters, behsê nê gamanê wuslatî kenê û teswîrkerdişê nê gamanê wuslatî de seke heme xoza

newe ra zergûn bena. Reyna seba Deniz Gunduzî zî eşq û pêresayîşê heskerdoxan manaya afirnayîşê yew dinyaya newa û omîdwar o. Coka wexto ke destê heskerdoxan bireso yewbînan dinyayêka bicoşe û kewe welidîyena. Ge-ge zî seke şîranê M.Malmîsanij û Roşan Lezgînî ra aseno semedê erjanê komelkîyanê ke eşqî û pêresayîş (wuslatî) sey eyb û şerm vînenê gamê wuslatî yan kêmanenê yan zî nê gamê nadîdeyî ancax eşkênê nimitkî biciwîyê.

Şîra moderne ya zazakî de tenya WK Merdimîn bi terz û uslûbêkê klasîkî nuseno û şîranê ey de zafane eşq, eşqo îlahî yo. Coka o cemalo ke şaîr pabeyê ci yo ke bivîno, temsilê cemelê Homayî yo. Xora na dinya de mumkun nîyo ke o bireso wuslatî û hêvîya şaîrî zî nê ra çin a. Çike hesretê wuslatî maneno dinyaya bîne. La şaîr reyna zî nê rayerî ra şîyayîşî ra poşman nîyo û nê rayerî de bi kêfweşî heme zehmetîyan anceno.

Şîranê şaîranê sey Mehmet Mehdî Ozsoy û Mihanî Licokicî de eşq zafane eşqê welatî yo û coka sey metafor çekuyê “gule û gulîstanî” herinda welatî de ameyê şuxulnayene ke wuslat zî resayîşê nê gulîstanî yo. Reyna bîlhesa nuştoxanê elewîyan de waştî sey “kivara mi”, “melema mi” name bîya ke a melema heme dejan a. Û ancax eke Xizir bêro comerdiye, na melema, do biney nerm biba, rehm bika, derdê firaqî biqedêna û heme derdan rê derman biba.

Çîmeyî

- Başî, X. (2012). Gula Xizirî. İstanbul: Vate.
- Baudrillard, J. (2021). Baştan Çıkarma Üzerine. (A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Bingöl, H. (2019). Zaza Şiir Tarihi Üzerine Bir İnceleme. N. Beltekin, & A. Kırcan (Dü) içinde, Sözdən Yazıya Zazaca (s. 135-178). İstanbul: Peywend.
- Bozkurt, H. (2021). Destpêk ra Heta Ewro Antolojîyê Şîranê Zazakî. Van: Peywend.
- Çiçek, A. A. (2017). Antolojîyê Şîranê Kirmanckî (Zazakî). İstanbul: Vate.
- Dağılma, İ. (2022). Edebiyato Modern ê Zazakî (Dewir, Tewir u Mewzu). İstanbul: Vir.
- Espar, J. İ. (2020). Bêriyê Birîsimênî-Komşîrî. İstanbul: Vate.
- Gedik, A., & Gedik, N. (2021). Ti ke Şona Kulme Wele Bîya. İstanbul: Vate.
- Gunduz, D. (2014). Xapxapik. İstanbul: Vate.
- Gunduz, D. (2016). Kay. Vate(48), 27.
- Jêle, B. (2013). Çimê Eşqî To Dero. İstanbul: Pêrî.
- Jêle, B. (2020). Vana. İstanbul: Vir.
- Karatani, K. (2021). Derinliğin Keşfi, Modern Japon Edebiyatının Kökenleri. (D. Ç. Güven, & İ. Öner, Çev.) İstanbul: Metis.
- Kierkegaard, S. (2018). Baştan Çıkarıcının Günlüğü. (S. Sertabiboğlu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Kierkegaard, S. (2021). Sevginin İşleri. (N. Beier, Çev.) İstanbul: Pinhan.
- Kırcan, A. (2018). Bîyîşa Pêxemberî ya Osman Esad Efendî û Destpêkê Edebîyatê Klasîk yê Kirmanckî. İstanbul: Vate.

- Kurnaz, C. (2010). Vuslat Yolculuğu. *Turkish Studies*, 5/3, 447-461.
- Lezgîn, R. (2005). *Dêsan de Sûretê Ma Nimite*. İstanbul: Vate.
- Licokic, M. (2014). *Axîne Min Welat*. Dîyarbekir: Roşna.
- M, M. (2018). *Homayî Kenî Vaje*. *Vate*(57), 23-24.
- Malmîsanij. (1988). *Herakleitos*. Uppsala: Jîna Nû.
- Malmîsanij. (2009). *Pers Bike*. *Vate*(13 (33)), 28.
- Merdimîn, W. (2015). *Dîwan*. Stenbol: Peywend.
- Merdimîn, W. (2015). *Dîwano Nêmcet*. İstanbul: Peywend.
- MM. (2021). *Surgun*. *Vate*(67), 15-16.
- Özmen, S. (2021). *Sewlê Sewê*. Tunceli: Fam.
- Özsoy, M. M. (2014). *Dîwan*. Dîyarbekir: Roşna.
- Özsoy, M. M. (2021). *Vengê Welatî -Dîwan II*. Dîyarbekir: Roşna.
- Topaç, B. (2013). *Wextê Heskerdişî*. Dîyarbekir: Roşna.
- Topaç, B. (2023). *Sebr*. İstanbul: Vate.
- Valêrî, N. (2016). *Wexto Vîndîbîyaye*. İstanbul: Vate.
- Vali, S. (2023). *Eşq di Edebiyata Goranî/Hewramî de: Mînaka Perîşannameya Mela Perîşanê Dînewerî*. *Mukaddime*, 14(özel sayı 1), 127-147.
- Xecê. (2015). *Hesret û Hêvîya Bêsînor*. İstanbul: Vate.
- Yazar, Î. (2018). *Destê Zemanî*. Dîyarbekir: Roşna.